

K úloze jazyků v současné mezinárodní politice

BOŘIVOJ HNÍZDO*

Abstract: The Role of Languages in Contemporary International Politics

Language is one of the most important elements of cultural identity, but also an expression of economic and political structures and relations. This article is mostly dealing with the role of languages in political processes on three levels: national, regional and international. Presently, all of them are changing together with the structure of contemporary international politics. However, the process of economic globalization does not mean the end of the traditional role of national languages in the process of nation-state building. Nation states are traditionally against policies of multilingualism and against political rights for minority languages. These processes are still quite visible, particularly in Asia. Nevertheless, globalization is also connected with new regionalism, on intrastate as well as international levels. The new role of languages on the regional level often reflects, especially in developed countries, processes of political decentralization. On the international level there is a special role for imperial languages. However, processes of integration in developed countries, particularly in Europe, in contradistinction to some other regions, are haunted by problems and limits because of language diversity and the lack of one unifying language.

Keywords: language policy; globalization; nation-state; new regionalism; decentralization; integration; imperial languages.

Tento článek se zabývá rolemi jazyků v politických procesech při formování celkového globálního systému mezinárodní politiky, který se projevuje jak v jazykových politikách jednotlivých států, tak v jazykových politikách mezinárodních institucí. Jazyk je v tomto článku chápán především jako faktor a indikátor mocensko politických procesů v současném světě, a to jak v rovině státní, vnitrostátní nebo mezistátní.

Úloha jazyků je zatím v české odborné literatuře zatím spíše analyzována v historickém kontextu vývoje nacionalismu (Hroch 1986) nebo v rámci etnogeografického pohledu na dnešní světovou politiku (Baar 2002). Tento článek je pokusem navázat na současnou světovou politologickou literaturu snažící se analyzovat úlohu jazyků v geopolitických procesech světového vývoje (de Swaan 2001, Kaplan, Baldauf 1997, Schiffman 1996). Tento zájem světové politikologie zatím příliš nenašel odezvu v naší odborné literatuře. Tento text je i pokusem začít tento rozdíl odstraňovat.

Jazykový faktor v mezinárodní politice a v politice celkově bývá často zužován na aspekt, že jde o významnou součást národní identity a tedy analyzován především v problematice spjaté s nacionalismem. To je pravda a platí to i o jazycích, které dáváme do kategorie nadná-

---

* Autor působí v Institutu politologických studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy. Poštovní adresa: U kříže 8, 158 00 Praha 5; e-mail: hnizdo@mbox.fsv.cuni.cz.

rodních, spjatých s více než jedním politickým národem. Angličtina je také výrazem národní identity i Skotů a Australanů a dnes také i Indů nebo Nigérijců.

Přesto nesmíme zapomínat, že jazyk je také prostředkem politické komunikace, důležitý pro takové politické instituce jako jsou média, školství a veřejná správa (Phillipson 1999, 94). Jazyková otázka nebo jazyková politika ve školství může mít výrazný vliv na politicko-administrativní strukturu státu např. tím, že v určité oblasti je zavedena výuka menšinových nebo regionálních jazyků. Může spoluplytvářet i základnu pro mezinárodní politiku státu např. i tím, které jazyky jsou vybrány pro výuku ve školních osnovách.

Jazyk není jen výrazným faktorem, který pomáhá definovat charakteristiku politické identity jednotlivce, skupiny nebo státu, ale je také přirozený element politického chování. Výběr jazyka pro širší veřejnou komunikaci, výběr jazyka pro studium, dvoujazyčnost nebo rozhodnutí neučit se další cizí jazyky, jsou nejen příklady politického chování občanů určitého státu, ale analýza těchto jevů nám řekne o základních předpokladech pro vnitřní a zahraniční politiku daného státu, stejně jako analýza jeho politických institucí.

Jazyk je samozřejmě jeden z nejdůležitějších elementů kulturní identity, ale zároveň i výraz ekonomických a politicko-mocenských vztahů. Studium vztahu jazyků a politiky tak i pomáhá řešit častý diskurz v teoretickém přístupu ke studiu mezinárodních vztahů, diskurse, zda jsou to ekonomické či kulturní rozdíly, které nejvíce determinují vývoj současné mezinárodní politiky. Tato debata se rozvinula především po publikování článku S. Huntingtona o významu kulturních rozdílů v globálním systému mezinárodních vztahů (Huntington 1997), článku, který by se mohl také chápat jako oponování především neomarxistické škole I. Wallersteina o nerovném vývoji světové ekonomiky jako základu mezinárodní politiky (Wallerstein 1979). Vztah jazyků a politiky v sobě obsahuje oba tyto faktory, jak kulturní, tak ekonomický.

Při globálním pohledu na roli jazyků v současném světě si každý musí nejdříve uvědomit fakt, že v jsme uprostřed procesu, který přináší zánik drtivé většiny jazyků. Z asi 6 000 jazyků, které existovaly před 100 lety, jich přes 80% do 100 let, jestli se potvrdí prognózy většiny sociolingvistů, zanikne. Důvodů je celá řada. Z politologického hlediska je třeba zdůraznit, že zánik se týká těch malých jazyků, které nedokázaly získat určitý oficiální politický statut.

Politické uznání jazyka můžeme rozlišovat ve třech kategoriích: na státní úrovni (národní jazyky), na vnitrostátní úrovni (regionální jazyky) a na mezinárodní úrovni (světové jazyky). Všimněme si role jazyků v politických procesech, které v současnosti na všech těchto úrovních (státní, vnitrostátní regionální a mezinárodní) mění strukturu mezinárodní politiky.

Pravděpodobně stále jeden z nejvýznamnějších politických procesů dneška je vznik národních států. Bez ohledu na to, jestli se domníváme, že proces ekonomické globalizace je typický pro posledních 30 let, od dob průmyslové revoluce, či od vzniku světové kapitalistické ekonomiky, pohled na politickou mapu světa nás přesvědčí, že s procesem ekonomické globalizace současně probíhá proces politické fragmentace. Jen za 100 let se počet suverénních států zvýšil asi z 50 na začátku 20. století na dnešních téměř 200. Nedá se tedy říct, že nacionalismus předchází globalizaci, ani, že éra nacionalismu končí s globalizací.

Často přijímaný názor, že nacionalismus přinesl i v politické oblasti rozšíření jazykové variability, je pravdivý jen částečně. Politický nacionalismus spojený s požadavky politického prosazení tzv. národního jazyka je spjatý v podstatě jen s euroasijským kontinentem, kdežto v ostatních částech světa se s tímto rysem nacionalismu příliš nesetkáme. Jako spíše výjimky lze připomenout na amerických kontinentech úlohu francouzštiny v quebeckém nacionalismu,

kreolštiny na Haiti a guaraníštiny v Paraguaji, nebo na africkém kontinentě úlohu amharštiny v Etiopii, somálštiny v Somálsku a čevštiny v Malawi. Dále je třeba si uvědomovat, že klasický evropský nacionalismus byl spojený v jazykové otázce často s potlačováním menšinových jazyků a obecně byl často postaven proti dvoujazyčnosti či mnohojazyčnosti. Jestliže tyto procesy budeme považovat za charakteristické rysy evropského nacionalismu, pak jeho vrcholným obdobím není, jak se mnozí historikové domnívají, 19. století, ale situace v Evropě po skončení druhé světové války, kdy v evropských státech v drtivé většině vítězí i v praktických projevech politiky myšlenky jazykově uniformních států a bilingvismus se stává většinou výsadou jen velmi úzké části společnosti.

Z evropské (především západoevropské) perspektivy by se mohlo zdát, že tyto klasické aspekty nacionalismu co se týče spojení jazyka a fungování národního státu pomalu ztrácejí svůj výrazný akcent v současné politice. Stačí se ale podívat na tuto problematiku globálněji, i mimo Evropu, abychom si uvědomili, že klasický nacionalistický postoj v otázce role národního jazyka je stále velmi častý v současné mezinárodní politice. A najdeme ho i ve státech, které, co se týče ekonomického růstu a zapojení do globální světové ekonomiky, jsou i úspěšnější než řada evropských zemí (např. Malajsie).

Jestliže role tzv. národního jazyka byla s klasickým obdobím nacionalismu 19. a 20. století spjata především s evropským a asijským kontinentem, pak je signifikantní, že v této části světa (na rozdíl od ostatních kontinentů), je spíše výjimkou, kdy v zemi je oficiálně uznáván na celostátní úrovni jazyk, který je zároveň i tzv. národním jazykem v sousedním státě. Takovými výjimkami v Evropě je Finsko se švédštinou, Belgie s francouzštinou, nizozemštinou a němčinou, Lucembursko s němčinou a francouzštinou, Švýcarsko s němčinou, francouzštinou a italštinou, Andorra s francouzštinou (druhý úřední jazyk katalánština je úředním jazykem v sousedním španělském Katalánsku) a Bělorusko s ruštinou. V Asii je to jen Afghánistán s perštinou, Izrael s arabštinou, Brunej s malajštinou a Singapur s malajštinou a čínštinou. O specifické roli tzv. národního jazyka v evroasijském nacionalismu svědčí fakt, že s výjimkou Finska (Izrael je příkladem velmi specifickým), ani jeden ze států není klasickým národním státem.

Je ovšem nutné dodat, že vývoj v budoucnosti může rozšířit tuto skupinu států, v Evropě např. o Estonsko, Lotyšsko nebo Makedonii.

S globalizací, na rozdíl od nacionalismu, bývá naopak velmi často spojován proces, především v politické ekonomii nazývaný novým regionalismem. Jestliže tzv. starý regionalismus byl podle názorů řady politických ekonomů odstraněn prosazením moderního teritoriálního národního státu v rozvinutých průmyslových zemích, pak tzv. nový regionalismus se v těchto státech objevuje s procesem globalizace, který s sebou přináší i krizi klasického národního státu a tzv. vestfálského systému. Tzv. postvestfálský systém podle těchto teorií vede jednak k decentralizaci národních států, tj. k vnitrostátnímu novému regionalismu, jednak k vytváření nadnárodních integrací, k mezinárodnímu novému regionalismu (Hettne, Innotai, Sunkel 1999).

Z hlediska role jazyků proces politické decentralizace přinesl v zemích, kde k němu došlo, vytvoření celé řady jazyků, které získaly regionální politický statut. Z pohledu mezinárodní politiky však v Evropě najdeme jen baskičtinu, která přesahuje do území dvou států. V procesu decentralizace (ať se týká evropských federací nebo tzv. regionálních států), však získaly oficiální regionální statut i některé tzv. národní jazyky sousedních států. Je to příklad dánštiny v německém Šlesvicku-Holštýnsku či němčiny v belgické oblasti Eupen-Malmédy

nebo v italském Alto Adige-Jižním Tyrolsku. Francouzština má regionální statut v italské oblasti D'Aosta.

V bývalé komunistické Evropě je to albánština v severozápadní Makedonii, ruština na ukrajinském Krymu a v moldavské tzv. Podněsterské republice.

Proces decentralizace zatím příliš nezasáhl asijské země. Mezinárodní politika je ale zde již tradičně (většinou spíše pod vlivem tzv. starého regionalismu) ovlivněna problematikou spjatou s regionálními jazyky přesahujícími do dvou či několika států. Příkladem může být např. kurdština (Turecko, Irán, Irák, Sýrie), balúčština (Pákistán, Irán, Afghánistán), pandžábština (Pákistán, Indie), paštúnština (Afghánistán, Pákistán) nebo kašmírština (Pákistán, Indie). Tam, kde existuje moderní decentralistická struktura demokratického státu (např. Indická federace), najdeme jazyky s oficiálním regionálním statutem, které jsou zároveň tzv. národními jazyky v sousedních státech (např. urdština nebo bengálština).

V Africe proces decentralizace probíhá spíše v kontinuitě tzv. starého regionalismu (např. Nigérie nebo Etiopie). Jediným příkladem nového regionalismu může snad být současná Jihoafrická republika. I zde regionální politický statut (oficiálně je všech 11 úředních jazyků celostátních, dnes však již jen angličtina je skutečně používaná na této úrovni. I z afrikánštiny se v demokratické Jižní Africe stává jen regionální jazyk) mají některé národní jazyky sousedních států (např. jazyky Sotho, Tswane nebo Swazi).

Pro procesy tzv. nového regionalismu na nadnárodní úrovni je snad nejlepším příkladem Evropská unie, která schengenským systémem významně přeměňuje klasický vestfálský systém vztahů evropských suverénních národních států. Zrušení hraničních kontrol mezi státy Schengenské dohody, spolu s dohodami o evropském občanství, může změnit v hraničních oblastech politickou roli jazyků dosavadních menšin. Přistoupení k Schengenským dohodám a plné zapojení do Evropské unie tak možná ovlivní postavení maďarštiny na jižním Slovensku nebo polštiny v Litvě. Proces evropské integrace a s tím spojená migrace občanů EU může vést i k vytvoření nových jazykových regionálních menšin. Některé začínají být již viditelné (např. anglická v španělských provinciích Málaga nebo Alicante).

Poslední část poznámek k úloze jazyků v současné mezinárodní politice bych věnoval tzv. imperiálním jazykům. Tyto jazyky patří do skupiny nadnárodních jazyků a můžeme mezi ně zařadit všechny tzv. světové jazyky, které jsou zároveň i oficiálními jazyky OSN (angličtina, francouzština, španělština, ruština, mandarínská čínština a arabština. Z nich angličtina a v omezenější míře francouzština mají ambice být globálními jazyky.). Za imperiální jazyk můžeme považovat i portugalskou, která splňuje předpoklady k zařazení do této skupiny, ale nemá oficiální statut v OSN a počet lidí učící se portugalsky jako cizí jazyk je také poměrně malý. Jde tedy o spíše o jakýsi polosvětový jazyk. Do této kategorie by mohla být zařazena i němčina, u které naopak počet učících se ji jako cizí jazyk je, hlavně v Evropě, stále poměrně vysoký.

Tyto jazyky svým nadnárodním charakterem a geografickým rozšířením mají všechny předpoklady hrát důležitou roli v mezinárodní politice. Na menším geografickém území působí pak další kategorie nadnárodních jazyků jako jsou např. poloimperální jazyky (vedle němčiny do této skupiny můžeme zařadit svahilštinu nebo perštinu) nebo tzv. rozdělené jazyky (jako hindština-urdština, bengálština nebo malajština-indonézština).

Jak už bylo řečeno, nesmí se zapomínat, že i tyto jazyky plní roli faktoru vytvářejícího národní identitu. Na vnitropolitické scéně navíc působí často jako jazyk národní jednoty

v mnohojazyčných státech. Někdy, protože se jedná často o africké státy, je to vysvětlováno dědictvím kolonialismu. To je příliš zjednodušující. V řadě případů je rozšíření tzv. koloniálního jazyka v širším měřítku ve státě spojeno až s obdobím nezávislosti. Jako příklad může posloužit Singapur, kde užívání angličtiny se velmi rozšířilo ve všech etnických komunitách až po nezávislosti a v oficiálně čtyřjazyčném státě se jednoznačně stala hlavním jazykem. Podobný proces nastal v Jižní Africe po odstranění apartheidu, kdy angličtina byla přijata většinou obyvatelstva jako fakticky první a sjednocující jazyk mnohojazyčného státu. Namibie zavedla angličtinu jako jediný úřední jazyk až s nezávislostí (Crystal 1997).

Ve prospěch tzv. koloniálního jazyka mluví často spíše jeho „neutrálnost“ na domácí politické scéně v existující rivalitě místních jazyků a zároveň i mezinárodní úloha tohoto jazyka pro daný stát. Často jde ne o vztahy k bývalé koloniální metropoli, ale k sousedním státům se stejným oficiálním jazykem, či s podobným kulturním zázemím, což může být využito v zahraniční politice. Pákistán, kde angličtina ztratila svůj sjednocující vnitropolitický význam po ztrátě východního Pákistánu a postupně byla na vnitropolitické rovině nahrazena urdštinou, stále využívá tvrzení, že je největší anglofonní islámskou zemí ve své zahraniční politice. Jak vůči anglicky mluvícím zemím Západu v čele se Spojenými státy, tak ve své „islámské“ politice kontaktů např. s Nigérií, s arabskými zeměmi Perského zálivu, s Bangladéšem či Malajsií.

Na mezinárodní úrovni známe celou řadu organizací spjatých s určitým imperiálním jazykem (Commonwealth, La Francophonie, Lusofonie či Arabská liga). Z hlediska mezinárodních vztahů mají však, snad s výjimkou Arabské ligy, druhořadý význam a slouží spíše pro jednotlivé členy ke kontaktům, než že by tyto organizace jasně formulovaly základy pro jejich zahraniční politiky. Výjimku netvoří ani Francie, která snad nejvíce vkládá do takového typu mezinárodní organizace. La Francophonie je zajímavá ani ne tak jako nástroj francouzské zahraniční politiky, ale spíše jako organizace dávající prostor na mezinárodní scéně pro politické celky nemající tzv. vnější suverenitu, jako Québec nebo Valonie.

Velkým problémem, který bude jistě silně negativně působit v dalším vývoji, je, že regionální integrační seskupení, která došla, politicky a ekonomicky, v procesu integrace nejdále, jako EU, NAFTA, ASEAN nebo MERCOSUR, nemají z jazykového hlediska jasný sjednocující prvek. Spíše na subregionální úrovni existují mezinárodní organizace mající jazyk jako jednotící faktor. Především takové organizace můžeme najít ve střední a jižní Americe, v subsaharské Africe a arabském světě. Je otázkou, zda politická a ekonomická integrace nebude nakonec úspěšnější v těchto oblastech, než v regionech, o kterých se v případě integrace více hovoří i v odborné literatuře (Evropa, Severní Amerika, Dálný východ).

Nedá se tedy říci, že jazyky nehrají důležitou úlohu v současné mezinárodní politice. Spíše, než na studium politických organizací, je třeba se zaměřit na analýzu často neformálních jevů v mezinárodní politice, aby politická věda byla schopna dobře analyzovat tuto úlohu jazyků. Že je tato role významná, svědčí i druhá válka v Zálivu, kde tři anglofonní země, Spojené státy, Británie a Austrálie opět potvrdily tzv. zvláštní vztahy mezi nimi. Přestože odborná literatura o mezinárodních vztazích posledních 50 let je přeplněna tvrzeními o, když ne zániku, tak krizi americko-britských zvláštních vztahů, druhá válka v Zálivu, ostatně jako první, jasně přesvědčila, že jsou jedním z nejdůležitějších a zároveň stabilních faktorů globální politiky posledních 60 let. Úloha jazyků v mezinárodní politice je nejen důležitá, ale zdá se také trvalá, a její vliv se v postvestfálském systému bude ještě zvětšovat, včetně integrující se Evropy.

Literatura:

- Baar, V. 2002. *Národy na prahu 21. století*. Ostrava: Tilia.
- Crystal, D. 1997. *English as a Global Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- De Swaan, A. 2001. *Words of the World: The Global Language System*. Cambridge: Polity Press and Blackwell Publishers.
- Hettne, B., Inotai, A., Sunkel, O., ed. 1999. *Globalism and the New Regionalism*. London: Macmillan Press.
- Hroch, M. 1986. *Evropská národní hnutí v 19. století*. Praha.
- Huntington, S. 1997. *The Clash of Civilisations and Remaking of World Order*. New York: Simon and Schuster.
- Kaplan, R., Baldauf, R. 1997. *Language Planning from Practice to Theory*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd.
- Schiffman, H. 1996. *Linguistic Culture and Language Policy*. London: Routledge.
- Phillipson, R. 1999. Political Science. In: Fishman, J. A., *Handbook of Language and Ethnic Identity*, pp. 94-108. Oxford: Oxford University Press.
- Wallerstein, I. 1979. *The Capitalist World-Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.